

(ознакомительный фрагмент)

НАЦЫЯНАЛЬНАЯ АКАДЭМІЯ НАВУК БЕЛАРУСІ
ІНСТЫТУТ МОВЫ І ЛІТАРАТУРЫ
ІМЯ ЯКУБА КОЛАСА І ЯНКІ КУПАЛЫ

УДК: 811.161.3/364.2

АСАБІНА
СНЯЖАНА ВІКТАРАЎНА

**ФУНКЦЫЯНАЛЬНА-СТЫЛІСТЫЧНАЕ ВЫКАРЫСТАННЕ
ФРАЗЕАЛАГІЗМАЎ У ТВОРАХ МІХАСЯ ЛЫНЬКОВА**

Аўтарэферат дысертациі на атрыманне вучонай ступені
кандыдата філалагічных навук

па спецыяльнасці 10.02.01 – беларуская мова

Мінск, 2010

Работа выканана на кафедры беларускай мовы УА «Гродзенскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Янкі Купалы»

Навуковы кіраўнік:

Лепшаў Іван Якаўлевіч,
доктар філалагічных навук, прафесар,
прафесар кафедры, УА «Гродзенскі
дзяржаўны ўніверсітэт імя Янкі
Купалы», кафедра беларускай мовы

Афіцыйныя апаненты:

Ляшчынская Вольга Аляксееўна,
доктар філалагічных навук, прафесар,
прафесар кафедры, УА «Гомельскі
дзяржаўны ўніверсітэт імя Францыска
Скарыны», кафедра беларускай мовы

Берднік Сяргей Канстанцінавіч,
кандыдат філалагічных навук,
дацэнт, дацэнт кафедры,
УА «Беларускі дзяржаўны педагагічны
ўніверсітэт імя Максіма Танка», кафедра
беларускага і рускага мовазнаўства

Апаніруючая арганізацыя:

УА «Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт
імя А.С. Пушкіна»

Абарона адбудзецца «30» чэрвеня 2010 г. у 14 гадзін на пасяджэнні савета па абароне дысертацый Д 01.43.01 пры ДНУ «Інстытут мовы і літаратуры імя Якуба Коласа і Янкі Купалы Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі» (220072, г. Мінск, вул. Сурганава, д. 1, корп. 2, аўд. 302; тэл.: 284-18-85, e-mail: inlinasbel@tut.by).

З дысертацыяй можна азнаёміцца ў Цэнтральнай навуковай бібліятэцы імя Якуба Коласа Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі.

Аўтарэферат разасланы «27» мая 2010 г.

Вучоны сакратар
савета па абароне дысертацый

Паляшчук Н.В.

У беларускім мовазнаўстве мова мастацкай літаратуры і мова асобных пісьменнікаў, асабліва класікаў, даследавана значна менш, чым іншыя праблемы лінгвістыкі. А між тым вывучэнне мовы таленавітых майстроў слова, як пісаў акадэмік В.У. Вінаградаў, «вядзе да паглыбленага разумення «духу народа», да разумення агульных заканамернасцей развіцця літаратуры і нацыянальнай мовы»¹. На фактычным матэрыяле з мовы твораў аўтарытэтных аўтараў – буйнейшых пісьменнікаў – звычайна будуюцца ўсе тлумачальныя слоўнікі літаратурнай мовы, як і слоўнікі сінонімаў, амонімаў, антонімаў і многіх іншых даведнікаў. Гэты ж фактычны матэрыял з’яўляецца асноўнай крыніцай, з якой лінгвісты чэрпаюць звесткі аб літаратурнай мове.

Амаль зусім не даследавалася мова Міхася Лынькова – аднаго з класікаў беларускай літаратуры сярэдзіны XX ст., народнага пісьменніка Беларусі. Не вывучалася і фразеалогія яго твораў, якая, як вядома, займае вядучую ролю ў сістэме сродкаў мастацкага адлюстравання, што ўтвараюць стыль. У дысертацыйных працах, прысвечаных даследаванню фразеалогіі ў творах Якуба Коласа і Кандрата Крапівы і выкананых яшчэ да выхаду ў свет поўных фразеалагічных даведнікаў, зусім не закраналіся пытанні пра стылістычныя функцыі фразеалагізмаў у мастацкіх і публіцыстычных тэкстах, пра агульнамоўнае і індывідуальна-аўтарскае ў фразеалагічнай варыянтнасці, пра матываваньня, стылістычна абумоўленьня і нематываваньня адступленні ад фразеалагічнай нормы, толькі часткова разглядаліся, але не класіфікаваліся і не сістэматызаваліся творчыя прыёмы выкарыстання фразеалагічных адзінак.

З улікам вышэйказанага даследаванне функцыянальна-стылістычнага выкарыстання фразеалагізмаў у творах Міхася Лынькова з’яўляецца актуальным.

АГУЛЬНАЯ ХАРАКТАРЫСТЫКА РАБОТЫ

Сувязь работы з буйнымі навуковымі праграмамі, тэмамі. Дысертацыя выканана ў межах навуковай тэмы кафедры беларускай мовы Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы «Асаблівасці мовы мастацкай літаратуры і публіцыстыкі» (1999–2009 гг.), навуковай тэмы кафедры беларускага і тэарэтычнага мовазнаўства гэтай установы «Лексіка і фразеалогія беларускай мовы ў сінхранічным, дыяхранічным і параўнальна-тыпалагічным аспектах» (2008–2013 гг.) і звязана з Дзяржаўнай праграмай фундаментальных даследаванняў «Беларуская мова і літаратура ў гістарычным развіцці і сучасным грамадстве, іх узаемасувязі і ўзаемадзеянне з іншымі мовамі і сусветным літаратурна-мастацкім працэсам» (2006–2010 гг.)».

¹ Віноградов, В.В. О языке художественной литературы / В.В. Виноградов. – М.: Гос. изд-во худож. лит., 1959. – С. 6.

Мэта і задачы даследавання. Мэта дысертацыі – вызначыць у творах Міхася Лынькова асаблівасці выкарыстання фразеалагізмаў у іх функцыянальна-стылістычным аспекце і ў плане культуры маўлення. Для дасягнення мэты вырашаюцца наступныя задачы:

– раскласіфікаваць і апісаць усе стылістычныя функцыі, з якімі выступаюць фразеалагізмы² ў творах пісьменніка;

– у выніку тэксталагічных назіранняў за ўжываннем фразеалагізмаў у розных выданнях аднаго і таго ж твора акрэсліць асаблівасці пошукаў і адбору найбольш адпаведных сродкаў выказвання;

– выявіць усе фразеалагізмы, ужытыя М. Лыньковым у мастацкіх і публіцыстычных творах, раскласіфікаваць выкарыстання фразеалагічных адзінак па частотнасці іх ужывання;

– асвятліць пытанне аб фразеалагічнай варыянтнасці і адмежаваць агульнамоўныя варыянты ад індывідуальна-аўтарскіх;

– вызначыць, сістэматызаваць і апісаць усе стылістычныя прыёмы эфектыўнага выкарыстання фразеалагічных адзінак, выявіць выразы, абноўленыя пісьменнікам або ім створаныя ці пачутыя ў жывой гаворцы і ўпершыню ім выкарыстаныя, якія можна лічыць рэзервам для папаўнення фразеалагічнага складу літаратурнай мовы;

– ахарактарызаваць выяўленыя ў творах пісьменніка стылістычна не апраўданыя, нематываваныя адхіленні ад фразеалагічнай нормы і вытлумачыць прычыны такіх адхіленняў.

Аб'ектам даследавання з'яўляецца фразеалогія твораў М. Лынькова. *Прадмет даследавання* – стылістычныя функцыі фразеалагічных адзінак і творчыя прыёмы іх стылістычнага выкарыстання.

Выбар аб'екта і прадмета даследавання абумоўлены актуальнасцю вывучэння мовы беларускіх пісьменнікаў наогул і мовы народнага пісьменніка Беларусі Міхася Лынькова і фразеалогіі ў яго творах у прыватнасці. Матэрыял даследавання – фразеалагізмы, выяўленыя ў творах М. Лынькова з «Поўнага збору твораў у 8 тамах» (1981–1985).

Палажэнні, якія выносяцца на абарону:

1. Фразеалагізмы, выкарыстаныя ў творах М. Лынькова, выконваюць стылістычныя функцыі узуальнага характару (намінацыйную, лаканізацый маўлення, вобразнага выказвання, ацэначную, эмацыянальную, экспрэсіўную) і аказіянальнага характару (функцыі стварэння гумару і сатыры, градацыйную, маўленчай характарыстыкі персанажа, сюжэтнай асновы твора, заключнага акорда). Для пераважнай большасці фразеалагізмаў, ужытых пісьменнікам,

² У даследаванні замест слова *фразеалагізм* намі (са стылістычнай мэтай) выкарыстоўваюцца яго моўныя або кантэкстуальныя заменнікі (*фразеалагічная адзінка, выраз, зварот*).

характэрна поліфункцыянальнасць. Функцыя вобразнага выказвання ўласціва толькі фразеалагічным адзінствам.

2. Сведчаннем багацця фразеалагічнага слоўніка М. Лынькова найперш з'яўляюцца нізкачастотныя фразеалагізмы, выкарыстаныя ім толькі па адным разе. Яны складаюць 46 % ад агульнай колькасці 2516 (усяго фразеалагізмаўжыванняў у творах пісьменніка – 12901).

3. Нароўні з агульнамоўнымі варыянтамі (лексічнымі, марфалагічнымі, словаўтваральнымі, акцэнтна-фанетычнымі, канструкцыйна-колькаснымі, камбінаванымі) у творах М. Лынькова маюць месца фразеалагічныя варыянты няслоўнікавага тыпу, у тым ліку індывідуальна-аўтарскія, якія могуць стаць рэзервам літаратурнай мовы.

4. М. Лынькоў, не абмяжоўваючыся традыцыйным выкарыстаннем фразеалагізмаў, вынаходліва і дасціпна абнаўляе іх, творча рэалізуе іх патэнцыяльныя магчымасці. Выяўляецца 17 стылістычных прыёмаў эфектыўнага ўжывання фразеалагізмаў з іх структурна-семантычнымі ці семантычнымі змяненнямі. Некаторыя абноўленыя пісьменнікам або ўпершыню выкарыстаныя ім звароты могуць папоўніць фразеалагічны склад мовы.

5. Аналіз нешматлікіх неапраўданых адхіленняў ад нормы, якія зрэдку сустракаюцца ў маўленчай практыцы М. Лынькова, выклікаецца аб'ектыўным падыходам да даследавання фразеалогіі ў творах пісьменніка. Гэта адступленні ад фразеалагічна-семантычных нормаў, ненарматыўная спалучальнасць фразеалагізма са словамі кантэксту, парушэнні нарматыўнай формы выразу, стылістычна не абумоўленыя запазычанні з рускай мовы, арфаграфічныя няправільнасці.

Асабісты ўклад суіскальніка. Дысертация з'яўляецца самастойнай працай суіскальніка. Артыкулы, у якіх апублікаваны вынікі даследавання, напісаны без сааўтарства.

Апрацаваныя вынікі дысертцыі. Дысертация абмяркоўвалася на пасяджэнні кафедры беларускай мовы Установы адукацыі «Гродзенскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Янкі Купалы» (пракакол № 6 ад 18 студзеня 2010 г.), на пасяджэнні навукова-метадычнага семінара «Актуальныя праблемы рамана-германскага і славянскага мовазнаўства» (пракакол № 2 ад 23 сакавіка 2010 г.). Асноўныя палажэнні і вынікі дысертцыйнага даследавання прайшлі апрацаваць на наступных навуковых канферэнцыях: Рэспубліканскія Купалаўскія чытанні (Гродна, 24 кастрычніка 2003 г.), Рэспубліканская навукова-практычная канферэнцыя «Гісторыка-гэарэтычныя актуаліі сучаснай філалогіі» (да 70-годдзя з дня нараджэння А.А. Майсейчыка) (Брэст, 3 лістапада 2006 г.), V Міжнародная навуковая канферэнцыя «Мова – літаратура – культура» (да 80-годдзя праф. Л.М. Шакуна) (Мінск, 16–17 лістапада 2006 г.), VII Міжнародныя навуковыя

чытанні, прысвечаныя Сцяпану Некрашэвічу (Гомель, 18 мая 2007 г.), V Міжнародная навуковая канферэнцыя «Славянская фразеалогія в ареальном, историческом и этнокультурном аспектах» (Гомель, 22–23 кастрычніка 2007 г.), Рэспубліканская навуковая канферэнцыя «Шостыя Калеснікаўскія чытанні» (да 85-годдзя з дня нараджэння У.А. Калесніка) (Брэст, 26 кастрычніка 2007 г.), VIII Міжнародная навуковая канферэнцыя, прысвечаная 125-годдзю з дня нараджэння Янкі Купалы і Якуба Коласа «Славянскія літаратуры ў кантэксце сусветнай» (Мінск, 1–3 лістапада 2007 г.), Рэспубліканскія Купалаўскія чытанні (Гродна, 11–12 красавіка 2008 г.), IV Міжнародная навуковая канферэнцыя «Скарына і наш час» (Гомель, 13–14 лістапада 2008 г.), Рэспубліканская навуковая канферэнцыя «Беларуская фразеалогія і еўрапейскі моўны кантэкст» (Брэст, 19 красавіка 2009 г.).

Апублікаванасць вынікаў дысертацыі. Змест дысертацыі адлюстраваны ў 20 публікацыях, з іх 7 артыкулаў у рэцензуемых перыядычных выданнях, у тым ліку ў 3 замежных (3,6 аўт. арк.), 7 – у навуковых зборніках, у тым ліку ў адным замежным (2,3 аўт. арк.), 6 – матэрыялы навуковых канферэнцый (1,9 аўт. арк.). Агульны аб'ём апублікаваных матэрыялаў – 7,8 аўт. арк.

Структура і аб'ём дысертацыі. Дысертацыя складаецца з уводзін, агульнай характарыстыкі работы, чатырох глаў, заключэння, бібліяграфічнага спіса, які ўключае спіс выкарыстаных крыніц (208 пазіцый), спіс публікацый суіскальніка (20 пазіцый). Дысертацыя мае 5 далаткаў, якія ўключаюць фразеалагізмы, ужытыя ў творах М. Лынькова. Агульны аб'ём даследавання складае 185 с., асноўны тэкст займае 116 с., бібліяграфічны спіс – 19 с., далаткі – 48 с. У дысертацыі змешчаны 3 малюнкі.

АСНОЎНЫ ЗМЕСТ ДЫСЕРТАЦЫІ

Ва ўводзінах абгрунтоўваецца выбар тэмы дысертацыйнага даследавання, вызначаецца яе актуальнасць, паказваецца, што ў беларускім мовазнаўстве тэма функцыянальна-стылістычнага выкарыстання фразеалагізмаў у творах асобных пісьменнікаў-класікаў наогул і Міхася Лынькова ў прыватнасці не распрацоўвалася.

У агульнай характарыстыцы работы вызначаецца сувязь работы з навуковымі праграмамі, тэмамі, акрэсліваюцца мэты і задачы даследавання, вылучаюцца аб'ект і прадмет дысертацыйнага даследавання, фармулююцца палажэнні, якія выносяцца на абарону, падаюцца звесткі пра асабісты ўклад суіскальніка, апублікаванасць вынікаў даследавання, структуру і аб'ём дысертацыі.

У першай главе «**Стылістычныя функцыі фразеалагізмаў у творах Міхася Лынькова**» вызначаецца выяўленчая роля фразеалагізмаў, іх мэтавае прызначэнне, класіфікуюцца стылістычныя функцыі з падзелам іх на узуальныя і аказіянальныя, разглядаюцца вынікі тэксталагічных назіранняў за ўжываннем фразеалагізмаў і іх частотнасцю ў творах пісьменніка. Глава складаецца з чатырох раздзелаў.

У раздзеле 1.1 «**Функцыі узуальнага характару**» аналізуюцца ўжытыя ў творах М. Лынькова фразеалагізмы, якія выконваюць функцыі узуальнага характару. Гэта пастаянныя, «прыродныя» функцыі, унутрана ўласцівыя самім фразеалагізмам, здольныя самі па сабе рэалізоўвацца ў моўным кантэксце: намінатыўная, лаканізацыі маўлення, вобразнага выказвання, ацэнная, эмацыянальная і экспрэсіўная. Амаль усе фразеалагізмы, за выключэннем мадальных і выклічкавых, выконваюць намінатыўную функцыю, г.зн. абазначаюць, называюць тую ці іншыя паняцці. Многія фразеалагічныя адзінкі лаканізуюць маўленне, характарызуюцца павышанай пазнавальнай каштоўнасцю (у такіх выразах колькасць фразеалагічных кампанентаў меншая, чым колькасць слоў у тлумачальным мінімуме; напрыклад: *рукі кароткія* (у каго) – ‘няма права, магчымасці, сілы зрабіць, ажыццявіць што-небудзь’)³. Функцыю вобразнага выказвання выконваюць не ўсе фразеалагізмы (як часта сцвярджаецца ў навуковай літаратуры), а толькі фразеалагічныя адзінствы з жывой унутранай формай, утвораныя найперш метафарычным шляхам (*пльсці па цячэнні*), а таксама метанімічным (*паціраць рукі*) і сінекдахічным (*пад адным дахам*). Ацэнная функцыя ўласціва тым назоўнікавым і прыметнікавым фразеалагізмам, якія не столькі называюць асобу ці прадмет, колькі даюць ім станоўчую або, часцей, адмоўную ацэнку (*пальца ў рот не кладзі, гад печаны*). Сутнасць эмацыянальнай функцыі заключаецца ў здольнасці фразеалагічных адзінак выражаць розныя пачуцці чалавека (захапленне, задавальненне, іранічнасць і г.д.). Экспрэсіўная функцыя характэрна для ўсіх фразеалагізмаў, бо кожны з іх – несумненны сродак маўленчай выразнасці. Пераважная большасць фразеалагізмаў, выкарыстаных у творах М. Лынькова, характарызуецца поліфункцыянальнасцю. Напрыклад, выраз *грэць рукі* адначасова выконвае намінатыўную, лаканізацыі маўлення, ацэнную, экспрэсіўную функцыі.

У раздзеле 1.2 «**Аказіянальныя функцыі фразеалагізмаў**» разглядаюцца стылістычныя функцыі, якія праяўляюцца толькі ў спецыяльна арганізаваным кантэксце адпаведна з ідэяна-мастацкай задачай М. Лынькова. Гэта, па-першае,

³ Тут і далей дэфініцыі фразеалагізмаў бяруцца з «Фразеалагічнага слоўніка беларускай мовы: у 2 т.» (Лепешаў, І.Я. Фразеалагічны слоўнік беларускай мовы: у 2 т. / І.Я. Лепешаў. – Мінск: БелЭн, 1993. – 2 т.).

У раздзеле 4.3 вызначаны шматлікія парушэнні формы фразеалагізма: марфалагічныя (*мянціць языка замест мянціць языком*), словаўтваральныя (*няма ўгамонку пры норме няма угамону*), скажэнне структуры (*пусціць па ветру замест пусціць на вецер*), падмена кампанента (*днём з ліхтаром замест днём з агнём*) і інш.

У раздзеле 4.4 разгледжаны фразеалагічныя русізмы ў творах пісьменніка. Выяўлена 30 такіх выказаў, якія варта кваліфікаваць як парушэнне чысціні беларускага маўлення. Яны раскласіфікаваны на тры групы: 1) рускія фразеалагізмы, падазеныя аўтарам у беларускім арфаграфічным афармленні: *не ка двару; як банны ліст* і інш.; 2) рускія фразеалагізмы, якія ў беларускай літаратурнай мове маюць суадносныя адпаведнікі: *ліца не было, на віду мае;* 3) агульныя для беларускай і рускай моў фразеалагізмы, адзін з кампанентаў якіх адрозніваецца канчаткам або суфіксам ці родавай прыналежнасцю: *чым дыша, не дала пакою, на горкае яблыка* і г.д. У раздзеле 4.5 адзначаюцца арфаграфічныя памылкі ва ўжыванні фразеалагізмаў: *не пры чым* замест нарматыўнага *ні пры чым*; *з боку-прыпеку* замест *з боку прыпеку* і інш.

Разнастайныя адзначаныя тут немагчымыя адхіленні ад фразеалагічнай нормы часткова вытлумачваюцца тым, што ў час напісання твораў М. Лыньковым у беларускім мовазнаўстве адсутнічалі тлумачальныя слоўнікі літаратурнай мовы і беларускія фразеалагічныя даведнікі. Пісьменнік, не маючы магчымасці звярнуцца пры неабходнасці да адпаведных слоўнікаў, выкарыстоўваў выразы з уласнага фразеалагічнага запasu, з таго, што засвоіў з жывой народнай мовы і што прыходзіла яму ў патрэбны момант на памяць.

ЗАКЛЮЧЭННЕ

Асноўныя навуковыя вынікі дысертацыі

1. Разнастайныя стылістычныя функцыі, з якімі выступаюць фразеалагізмы ў творах М. Лынькова, падзяляюцца на дзве групы: 1) функцыі узуальнага характару, 2) функцыі аказіяльнага характару. У першую групу стылістычных функцый аб'яднаны пастаянныя функцыі, абумоўленыя ўласцівасцямі саміх фразеалагізмаў: намінатыўная (яе выконваюць усе фразеалагізмы, апрача мадалных і выклічнікавых), лаканізацыі маўлення, вобразнага выказвання, ацэначная (характэрная для тых выказаў, якія здольны даваць станоўчую ці адмоўную ацэнку прадметам або з'явам), эмацыянальная, экспрэсіўная (яе варта лічыць катэгарыяльнай уласцівасцю ўсіх фразеалагізмаў). Функцыя вобразнага выказвання ўласціва (наsupерак шматлікім сцвярджэнням у навуковай літаратуры) толькі фразеалагічным адзінствам з жывой унутранай формай, прычым утвораным як метафарычным шляхам, так і метанімічным (*паклаўшы*

руку на сэрца) ці сінекдахічным (вуха на вуха). Пераважная большасць фразеалагізмаў характарызуецца поліфункцыянальнасцю, яны адначасова выконваюць некалькі функцый [6, 9, 14, 15, 18, 19].

Функцыі аказіянальнага характару – гэта прыватныя стылістычныя функцыі, якія праяўляюцца толькі ў спецыяльна створаным кантэксце. Да іх належаць функцыя стварэння гумару і сатыры, градацыйная і функцыя маўленчай характарыстыкі персанажа. У творах М. Лынькова асобную падгрупу складаюць функцыі кампазіцыйна-канструкцыйнай накіраванасці: функцыя сюжэтнай асновы твора і функцыя заключнага акорда [1].

Тэксталагічныя назіранні за ўжываннем фразеалагізмаў у розных выданнях аднаго і таго ж твора сведчаць аб карпатлівай працы пісьменніка, аб пошуках і знаходжанні адзіна магчымага моўнага сродку для пэўнай маўленчай сітуацыі. Шліфуючы і ўдасканальваючы свае творы, М. Лынькоў у адных выпадках замяняў слова ці словазлучэнне фразеалагізмам, у другіх – наадварот. Іншы раз адзін фразеалагізм замяняў другім, уносіў змены ў граматычную структуру асобных выказаў і г.д.

2. Да праблемы функцыянальна-стылістычнай ролі фразеалагізмаў, іх якаснай характарыстыкі мае непасрэднае дачыненне пытанне пра іх частотнасць, іх колькасную характарыстыку. Усяго ў творах М. Лынькова выкарыстана 2516 фразеалагічных адзінак, а паколькі многія з іх паўтараюцца, то колькасць ужыванняў складае 12901. Фразеалагізмы часцей ужываюцца ў мастацкіх тэкстах пісьменніка, значна радзей – у публіцыстычных. У цэлым адзін фразеалагізм прыходзіцца на 116 слоў тэксту. Выкарыстаныя фразеалагізмы падзелены на высокачастныя, сярэднячастотныя і нізкачастотныя. Апошнія ўжыты толькі аднойчы і складаюць 46 % ад агульнай колькасці, што сведчыць пра багацце фразеалогіі М. Лынькова. У параўнальна невялікіх творах (апавяданнях «Андрэй Лятун», «Над Бугам» і інш.) пісьменнік, паслядоўна прытрымліваючыся «няпісанага правіла», не паўтарае ніводнага фразеалагізма без пэўнай стылістычнай матывацыі. У творах жа, значных сваім памерам («Векапомныя дні», «На чырвоных лядах» і інш.), у адрозненне ад апавяданняў, некаторыя звароты, аднак, паўтараюцца па некалькі разоў, ператвараючыся, на наш погляд, у маўленчыя штампы, чым зніжаецца іх эфектыўнасць у маўленні (*вось-вось* (*во-во, вот-вот*), *усё роўна* і інш.) [20].

3. Усе тыпы фразеалагічнай варыянтнасці, апрача акцэнтных, часта сустракаюцца ў творах М. Лынькова: лексічныя – у 157 фразеалагізмах, словаўтваральныя (34), марфалагічныя (54), фанетычныя (18), акцэнтна-фанетычныя (4), канструкцыйна-колькасныя (91), камбінаваныя (36). Шырокае карыстанне варыянтнасцю абумоўлена неабходнасцю ў разнастайных сродках

выказвання і сведчыць пра добрае веданне пісьменнікам агульнанароднага фразеалагічнага багацця [8, 17].

Нароўні з агульнамоўнымі варыянтамі, занатаванымі ў сучасных фразеалагічных даведніках літаратурнай або дыялектнай мовы, у творах пісьменніка ёсць нямала варыянтаў няслоўнікавага тыпу. Яны падзелены намі на дзве групы. Першая група аб'ядноўвае магчымыя варыянты, якія не фіксуюцца ў слоўніках, але зрэдку сустракаюцца ў творах іншых пісьменнікаў або створаны М. Лыньковым па аналогіі з другімі выразамі, здольнымі вар'іравацца. Такіх магчымых варыянтаў – 156.

У другую групу ўваходзяць індывідуальна-аўтарскія варыянты (іх 36), якія не закранаюць сэнсу фразеалагізма, але, на думку пісьменніка, найбольш прыдатныя ў пэўнай маўленчай сітуацыі і дапамагаюць разнастаіць маўленне ці пазбегнуць таўталогіі. Многія з такіх варыянтаў могуць стаць рэзервам літаратурнай мовы (*дзіва што – дзіва то* (28 ужыванняў), *забіваць галаву* (каму чым) – *забіваць мазгі* (каму чым), *скура ды косці – скура ды рэбры, так званы – гэтак званы* і пад.) [2].

4. Супярэчнасць паміж расчлянёнай формай фразеалагізма і яго сематычнай цэласнасцю – аб'ектыўная моўная крыніца творчага, эфектыўнага, нетрадыцыйнага выкарыстання фразеалагізмаў у маўленні. Даследуючы прыёмы такога іх выкарыстання, адны мовазнаўцы апісваюць гэтыя прыёмы ў лінейнай паслядоўнасці, другія – сістэматызуюць іх. Найбольш прымальным варта лічыць падзел стылістычных прыёмаў на дзве групы: структурна-семантычныя і семантычныя змяненні [13]. У дысертацыі даецца схема, на якой сістэматызуюцца 17 стылістычных прыёмаў ужывання фразеалагізмаў у творах М. Лынькова. Пісьменнік абыгрывае больш як 150 фразеалагічных адзінак (6 % ад агульнай колькасці выкарыстаных выразаў).

Пры структурна-семантычных змяненнях фразеалагізмаў пісьменнік мэтанакіравана і стылістычна абумоўлена змяняе форму фразеалагізма, што непазбежна закранае і яго сэнсавае змест. Выкарыстоўваюцца наступныя стылістычныя прыёмы гэтай разнавіднасці: ускладненне фразеалагізма словам свабоднага ужывання (каля 40 прыкладаў), замена кампанента іншым словам (16), фразеалагічная зеўгма (2), аб'яднанне слова свабоднага ўжывання з часткай фразеалагізма (1), кантамінацыя фразеалагізмаў (1), выкарыстанне вобразнай асновы фразеалагізма (10) [3, 7, 16].

Другая разнавіднасць – семантычныя змяненні, калі форма фразеалагізма застаецца традыцыйнай, а яго абыгрыванне ажыццяўляецца за кошт спецыяльна створанага кантэксту. У адных выпадках (першая падгрупа) абыгрываецца ўвесь фразеалагізм (восем творчых прыёмаў, абыгрываюцца як правіла, фразеалагічныя адзінствы) [5, 11]. У другіх выпадках (другая падгрупа) абыгрываецца адзін з

кампанентаў (тры прыёмы). Як паказвае маўленчая практыка М. Лынькова, у гэтай падгрупе пад абыгрыванне падпадаюць (наперакор існуючым сцвярдзэнням) не толькі зрашчэнні, але (часцей за ўсё) адзіствы, прычым толькі ў вельмі рэдкіх выпадках адбываецца «семантычнае пераўтварэнне ўсёй фразеалагічнай адзікі» [12].

Пісьменнік рознымі прыёмамі вынаходліва і дасціпна абнаўляе фразеалагізмы, творча выяўляе іх патэнцыяльныя магчымасці. Стылістычная роля фразеалагізмаў у такіх выпадках нібы падвойваецца, умацняецца іх экспрэсіўна-эмацыянальнае ўздзеянне на чытача. «Амалоджаныя» выразы ўтрымліваюць далатковую інфармацыю, сэнсавое або стылістычнае прырашчэнне, успрымаюцца як новыя, арыгінальныя сродкі выказвання. Асобныя абноўленыя пісьменнікам фразеалагізмы або створаныя на базе існуючых можна лічыць рэзервам для папаўнення фразеалагічнага складу літаратурнай мовы (*хоць бы ў вус, на парог ляцець, мяса сабачае, памераць глыбіню кішэні* і інш.). Сюды ж варта дадаць і 8 не занатаваных у даведніках выказаў з яўнымі прыметамі ідыяматычнасці (*ад кропкі да кропкі, даруй божа, мазоліць мазгі* і інш.).

5. Пры аб'ектыўным вывучэнні фразеалогіі ў творах пісьменніка трэба аналізаваць не толькі становішча, эфектыўнае, новае, унесенае аўтарам у рэалізацыю фразеалагізмаў, але і адзначаць нічым не апраўданыя адхіленні ад фразеалагічнай нормы. Парушэнні гэтай нормы, хоць і не частыя, маюць месца і ў творах М. Лынькова. Выяўлена 11 такіх адхіленняў ад фразеалагічна-семантычных нормаў, прааналізаваны адступленні ад нормы, звязаныя са спалучальнасцю фразеалагізма са словамі кантэксту. Маецца шэраг адхіленняў ад нарматыўнай формы фразеалагізмаў. Ёсць неапраўданыя запазычанні з рускай мовы (каля 30 фразеалагічных русізмаў, яны падзелены на тры групы). Асобна разгледжаны разнастайныя арфаграфічныя няправільнасці ў напісанні фразеалагічных адзінак [4].

Наяўнасць немагчымага ўжыванняў фразеалагічных адзінак часткова вытлумачаецца тым, што ў час напісання твораў М. Лыньковым у беларускім мовазнаўстве адсутнічалі тлумачальныя слоўнікі літаратурнай мовы і беларускія фразеалагічныя даведнікі. Сустрэкаюцца нярэдка выпадкі, калі пэўны фразеалагізм неаднойчы выкарыстаны нарматыўна, а ў асобных выпадках – з немагчымым адхіленнем ад нормы.

Аналіз памылковых ўжыванняў фразеалагізмаў мае непасрэдныя адносіны як да культуры маўлення, так і да пытання пра аб'ектыўнасць пры даследаванні стылістычнага выкарыстання фразеалагічных адзінак у творах пісьменніка.

Рэкамендацыі па практычным выкарыстанні вынікаў

Вынікі, асноўныя палажэнні і матэрыял дысертацыі могуць быць выкарыстаны:

- пры далейшым вывучэнні пытанняў фразеалогіі, асабліва ў яе стылістычным аспекце;
- пры даследаванні ідыястылю М. Лынькова;
- пры даследаванні мовы і стылю іншых беларускіх пісьменнікаў;
- пры вывучэнні творчасці М. Лынькова ў літаратуразнаўстве;
- у фразеаграфічнай практыцы;
- у навучальным працэсе пры выкладанні мовазнаўчых і літаратуразнаўчых дысцыплін («Сучасная беларуская мова» і «Сучасная беларуская літаратура», «Стылістыка і культура маўлення», «Лінгвістычны аналіз тэксту» і інш.);
- пры напісанні курсавых, дыпломных, магістэрскіх прац на філалагічных факультэтах ВНУ;
- пры стварэнні падручнікаў і вучэбных дапаможнікаў, вучэбных праграм для вучняў сярэдніх школ і студэнтаў ВНУ.

Асноўныя палажэнні і вывады дысертацыі адлюстраваны ў наступных публікацыях:

Артыкулы ў рэцензуемых перыядычных выданнях

1. Асабіна, С.В. Аказіянальныя стылістычныя функцыі фразеалагізмаў і прыказак у творах М. Лынькова / С.В. Асабіна // Весн. Гродз. дзярж. ун-та. Сер. 3. Філалогія. Педагогіка. – 2007. – № 4 (59). – С. 43–51.

2. Асабіна, С.В. Лексічныя варыянты фразеалагізмаў у творах Міхася Лынькова / С.В. Асабіна // Studia wschodnioslowiańskie / Uniwersytet w Białymstoku, Instytut Filologii Wschodnioslowiańskiej; red. nac.: H. Twaranowicz. – Białystok, 2007. – Т. 7. – S. 371–381.

3. Асабіна, С.В. Ускладненне фразеалагізма словам свабоднага ўжывання (на прыкладзе твораў Міхася Лынькова) / С.В. Асабіна // Studia wschodnioslowiańskie / Uniwersytet w Białymstoku, Instytut Filologii Wschodnioslowiańskiej; red. nac.: H. Twaranowicz. – Białystok, 2008. – Т. 8. – S. 185–192.

4. Асабіна, С.В. Пра нематываваныя адхіленні ад фразеалагічнай нормы / С.В. Асабіна // Весн. Гродз. дзярж. ун-та. Сер. 3. Філалогія. Педагогіка. Псіхалогія. – 2009. – № 1 (78). – С. 70–78.

5. Асабіна, С.В. Семантычныя змяненні фразеалагізмаў у творах М. Лынькова / С.В. Асабіна // Весн. Гродз. дзярж. ун-та. Сер. 3. Філалогія. Педагогіка. Пеіхалогія. – 2009. – № 3 (88). – С. 64–70.

6. Асабіна, С.В. Стылістычныя функцыі прыказак (на матэрыяле твораў Міхася Лынькова) / С.В. Асабіна // Bialorutenistyka Bialostocka. – № 1. – Bialystok, 2009. – S. 171–178.

7. Асабіна, С.В. Фразеалагізмы ў творах Міхася Лынькова (некаторыя эфектыўныя прыёмы ўжывання) / С.В. Асабіна // Роднае слова. – 2009. – № 11. – С. 35–38.

Артыкулы ў зборніках навуковых прац

8. Асабіна, С.В. Канструкцыйна-колькасныя і камбінаваныя варыянты фразеалагізмаў у творах Міхася Лынькова / С.В. Асабіна // VIII Міжнар. навук. чытанні, прысвеч. Сцяпану Некрашэвічу: зб. навук. арт.: у 2 ч. / Гомел. дзярж. ун-т; рэдкал.: А.А. Станкевіч [і інш.]. – Гомель, 2007. – Ч. 1. – С. 5–9.

9. Асабіна, С.В. О некоторых узувальных функциях фразеологизмов (на материале произведений М. Лынькова) / С.В. Асабіна // К 60-летию проф. А.В. Жукова. Юбилейный сборник научных трудов / Новгород. гос. ун-т; отв. ред.: В.И. Макаров. – Великий Новгород, 2007. – С. 13–19.

10. Асабіна, С.В. Пра экспрэсіўнасць фразеалагізмаў і прыказак (на прыкладзе твораў М. Лынькова) / С.В. Асабіна // Славянскія літаратуры ў кантэксте сусветнай: зб. навук. арт. / Беларус. дзярж. ун-т; рэдкал.: Т.І. Шамякіна (адк. рэд.) [і інш.]; пад агул. рэд. І.С. Роўды. – Мінск, 2007. – С. 405–409.

11. Асабіна, С.В. Агальне ўнутранай формы фразеалагізма параўнаннем (на прыкладзе твораў Я. Купалы і М. Лынькова) / С.В. Асабіна // Рэспубліканскія Купалаўскія чытанні: зб. навук. арт. / Гродз. дзярж. ун-т; рэдкал.: У.І. Каяла (адк. рэд.) [і інш.]. – Гродна, 2009. – С. 3–8.

12. Асабіна, С.В. Некаторыя эфектыўныя прыёмы семантычных змяненняў фразеалагізмаў у творах М. Лынькова / С.В. Асабіна // Беларуская фразеалогія і еўрапейскі моўны кантэкст: зб. навук. арт.: у 2 т. / Брэсцкі дзярж. ун-т; рэдкал.: М.М. Аляхновіч [і інш.]. – Брэст, 2009. – Т. 2. – С. 39–45.

13. Асабіна, С.В. Спосабы і прыёмы стылістычнага выкарыстання фразеалагізмаў / С.В. Асабіна // Човек. Язык. Культура: сб. науч. ст. / Гродн. гос. ун-т; редкол.: В.С. Истомин (отв. ред.) [и др.]. – Гродно, 2009. – С. 55–63.

14. Асабіна, С.В. Азначная стылістычная функцыя фразеалагізмаў і прыказак (на прыкладзе твораў Міхася Лынькова) / С.В. Асабіна // Грані роднага слова: зб. мовазн. арт. (да 80-годдзя праф. П.У. Сцяцко) / Гродз. дзярж. ун-т; рэдкал.: М.А. Даніловіч (адк. рэд.) [і інш.]. – Гродна, 2010. – С. 30–33.

Матэрыялы навуковых канферэнцый

15. Петрушкевіч, С.В. Пра некаторыя стылістычныя функцыі прыказак у творах Міхася Лынькова / С.В. Петрушкевіч // Рэспубліканскія Купалаўскія чытанні: матэрыялы навук. канф., Гродна, 24 кастр. 2003 г. / Гродз. дзярж. ун-т; рэдкал.: У.І. Каяла (адк. рэд.) [і інш.]. – Гродна, 2003. – С. 383–387.

16. Асабіна, С.В. Стылістычнае выкарыстанне фразеалагізмаў у ранніх апавяданнях Міхася Лынькова / С.В. Асабіна // Гісторыка-тэарэтычныя актуаліі сучаснай філалогіі: матэрыялы рэсп. навук.-практ. канф. (да 70-годдзя з дня нарадж. А.А. Майсейчыка), Брэст, 3 лістап. 2006. / Брэсцкі дзярж. ун-т; пад агул. рэд. З.П. Мельнікавай. – Брэст, 2008. – С. 158–162.

17. Асабіна, С.В. Варыянтнасць фразеалагізмаў у творах М. Лынькова / С.В. Асабіна // Мова – літаратура – культура: матэрыялы V Міжнар. навук. канф. (да 80-годдзя праф. Л.М. Шакуна), Мінск, 16–17 лістап. 2006 г. / Беларус. дзярж. ун-т; у аўт. рэд. – Мінск, 2007. – С. 210–213.

18. Асабіна, С.В. Эмацыянальная стылістычная функцыя фразеалагізмаў і прыказак (на прыкладзе твораў М. Лынькова) / С.В. Асабіна // Славянская фразеалогія в ареальном, историческом и этнокультурном аспектах: материалы V Междунар. науч. конф., Гомель, 22–23 окт. 2007 г. / Гомел. гос. ун-т; редкол.: В.И. Коваль (отв. ред.) [и др.]. – Гомель, 2007. – С. 246–251.

19. Асабіна, С.В. Пра дзве узуальныя стылістычныя функцыі фразеалагізмаў (на прыкладзе твораў М. Лынькова) / С.В. Асабіна // Шостыя Калеснікаўскія чытанні: матэрыялы рэсп. навук. канф. (да 85-годдзя з дня нарадж. У.А. Калесніка), Брэст, 26 кастр. 2007 г. / Брэсцкі дзярж. ун-т; пад агул. рэд. З.П. Мельнікавай. – Брэст, 2008. – С. 166–170.

20. Асабіна, С.В. Пра частотнасць фразеалагізмаў у творах М. Лынькова / С.В. Асабіна // Скарына і наш час: матэрыялы IV Міжнар. навук. канф., Гомель, 13–14 лістап. 2008 г.; у 2 ч. / Гомел. дзярж. ун-т; рэдкал.: А.А. Станкевіч (гал. рэд.) [і інш.]. – Гомель, 2008. – Ч. 1. – С. 325–331.

РЭЗІЮМЭ

Асабіна Сняжана Віктараўна

Функцыянальна-стылістычнае выкарыстанне фразеалагізмаў у творах Міхася Лынькова

Ключавыя словы – стылістычныя функцыі фразеалагізмаў, функцыя вобразнага выказвання, частотнасць фразеалагізмаў, фразеалагічная варыянтнасць, індывідуальна-аўтарскія варыянты, спосабы і прыёмы выкарыстання фразеалагізмаў, зеўгма, кантамінацыя.

Мэта даследавання – вызначыць у творах Міхася Лынькова асаблівасці выкарыстання фразеалагізмаў у іх функцыянальна-стылістычным аспекце і ў плане культуры маўлення.

Аб'ект даследавання – фразеалогія твораў Міхася Лынькова. **Прадмет даследавання** – стылістычныя функцыі фразеалагічных адзінак і творчыя прыёмы іх стылістычнага выкарыстання.

Метады даследавання – апісальны, супастаўляльны, прыём колькаснага падліку, прыёмы аплікацыі і ідэнтыфікацыі.

Навуковая навізна і значнасць атрыманых вынікаў заключаецца ў тым, што ўпершыню ў беларускім мовазнаўстве даследавана фразеалогія твораў народнага пісьменніка Беларусі Міхася Лынькова з боку яе мэтавага прызначэння ў тэкстах, спосабаў і прыёмаў стылістычнага выкарыстання фразеалагізмаў. Раскласіфікаваны і апісаны ўсе стылістычныя функцыі фразеалагічных адзінак, сістэматызаваны і ахарактарызаваны творчыя прыёмы выкарыстання фразеалагізмаў, адмежаваны агульнамоўныя фразеалагічныя варыянты ад індывідуальна-аўтарскіх, выяўляецца ўклад пісьменніка ў развіццё фразеалагічнага складу літаратурнай мовы. Зроблена размежаванне стылістычна матываваных і нематываваных адступленняў ад фразеалагічнай нормы.

Практычная значнасць атрыманых вынікаў. Вынікі даследавання могуць быць выкарыстаны пры далейшым вывучэнні пытанняў фразеалагічнай стылістыкі, пры даследаванні мовы іншых беларускіх пісьменнікаў, у фразеаграфічнай і лексікаграфічнай практыцы пры разнастайным апісанні фразеалагізмаў, у навучальным працэсе пры выкладанні як літаратуры, так і мовы.

РЕЗЮМЕ

Асабина Снежана Викторовна

Функционально-стилистическое использование фразеологизмов в произведениях Михася Лынькова

Ключевые слова – стилистические функции фразеологизмов, функция образного выражения, частотность фразеологизмов, фразеологическая вариантность, индивидуально-авторские варианты, способы и приемы использования фразеологизмов, зевгма, контаминация.

Цель работы – определить в произведениях Михася Лынькова особенности использования фразеологизмов в их функционально-стилистическом аспекте и в плане культуры речи.

Объект исследования – фразеология произведений Михася Лынькова.
Предмет исследования – стилистические функции фразеологических единиц и творческие приемы их стилистического использования.

Методы исследования – описательный, сопоставительный, прием количественного подсчета, приемы аппликации и идентификации.

Научная новизна и значимость полученных результатов заключается в том, что впервые в белорусском языкознании исследована фразеология произведений народного писателя Беларуси Михася Лынькова со стороны ее целевого назначения в текстах, способов и приемов стилистического использования. Расклассифицированы и описаны все стилистические функции фразеологических единиц, систематизированы и охарактеризованы творческие приемы использования фразеологизмов, разграничены общеязыковые фразеологические варианты от индивидуально-авторских, определяется вклад писателя в развитие фразеологического состава литературного языка. Сделано разграничение стилистически мотивированных и немотивированных отступлений от фразеологической нормы.

Практическая значимость полученных результатов. Результаты исследования могут быть использованы в дальнейшем изучении вопросов фразеологической стилистики, в исследовании языка других белорусских писателей, в фразеографической и лексикографической практике при разнообразном описании фразеологизмов, в учебном процессе при преподавании как литературы, так и языка.

SUMMARY

Asabina Snezhana Victorovna

Functional - stylistic usage of idioms in the works of Mikhas Lynkov

Key words – stylistic functions of idioms, function of figurative expression, frequency of idioms, phraseological variability, individual – author’s variants, ways and means of idioms usage, zeugma, contamination.

The purpose of the research – to determine features of the use of idioms in Mikhas Lynkov’s works in their functional-stylistic aspect and with relation to the standard of speech.

The object of the research – the phraseology of Mikhas Lynkov’s works. **The subject of the research:** the stylistic functions of idioms and creative ways of their stylistic usage.

The methods of the research – descriptive, comparative, mode of quantitative calculation, modes of application and identification.

The scientific novelty and the importance of the results received is in the fact that for the first time in Belarusian linguistics from the point of view of its purpose in texts, and with relation to the ways and means of stylistic usage of idioms the phraseology of the works of people’s writer of Belarus Mikhas Lynkov was investigated. All stylistic functions of idioms were classified and described, creative ways of using idioms were defined, systematized and characterized, generally and individually used phraseological variants were discriminated, the author’s contribution to the development of phraseological structure of literary language was determined. Stylistically-motivated and unmotivated deviations from phraseological norm were differentiated.

The practical value of the results received. The results of the research can be used for further investigation of phraseological stylistics, in the investigation of other Belarusian writers’ language, in phraseographical and lexicographical practice while describing idioms. The materials of the research will also be useful in the process of literature and language teaching.

